

**LANGUES BALTIQUES, LANGUES SLAVES / Sous la direction
de D. Petit, C. Le Feuvre et H. Menantaud**

Paris : CNRS Éditions, 2011,— 290 p.

Рецензований збірник «Балтійські мови, слов'янські мови» присвячено важливим аспектам генетичної спорідненості названих мов, що розглядаються з позицій порівняльно-історичного мовознавства, їхнім взаємовпливам і місцю серед інших європейських мов. Йдеться про матеріали балто-слов'янського симпозиуму, організованого Даніелем Петі (Париж, Вища нормальна школа) й Анрі Менанто (Париж, ШАЛКО — Національний інститут східних мов і культур), який відбувся у квітні 2006 р.

У передньому слові Д. Петі зазначає, що балто-слов'янські мовні зв'язки протягом двохсот років були предметом складних дискусій, і лише у XX ст. генетичний підхід до проблеми, що передбачає існування проміжного балто-слов'янського історичного періоду, було доповнено географічним, а згодом і типологічним підходами. Спільна мета авторів видання полягала у відображенні різноманіття сучасних підходів до балто-слов'янських зв'язків. Працю присвячено пам'яті двох видатних учених, які брали участь у симпозиумі, але, на жаль, пішли з життя поки збірник готувався до ДРУКУ — проф. А. П. Непокупного і проф. С. Амбразаса.

Відомий німецький лінгвіст Р. Екерт у вступній статті «Балто-слов'янська комісія в структурі Міжнародного комітету славістів: її історія й актуальні завдання» (с. 5-13), присвяченій пам'яті визначного балтиста й славіста В. Топорова, висвітлює історію виникнення, важливість та основні

напрями діяльності Балто-слов'янської комісії при Міжнародному комітеті славістів, створеної 1963 р. Її головним завданням було координування та підтримання досліджень у галузі балто-слов'янських зв'язків лінгвістичного, літературознавчого й фольклористичного спрямування, а також обмін інформацією про найновіші досягнення, включення балто-слов'янської проблематики до тематики з'їздів славістів, проведення засідань Комісії в межах з'їздів, розвиток цієї галузі не тільки в балто-слов'янських країнах, а й поза їхніми межами. Йдеться також про негативний вплив тоталітарних режимів на стан науки в другій половині XX ст. Попри несприятливі умови, балто-слов'янська тематика була добре представлена на міжнародних з'їздах у період з 1968 по 2003 роки. Під керівництвом К. Корсакаса, а пізніше В. Мажюліса (з 1983 р.) відбулися численні засідання комісії. З 1988 по 2003 рр. автор публікації виконував обов'язки голови комісії, а в 2004 р. офіційно її очолив. Тим часом виходили друком усі виступи з балто-слов'янської проблематики. Щоб посилити взаємодію фахівців у цій галузі, між з'їздами було організовано Міжнародні читання з балтославістики, де, крім філологічних, були представлені також археологічні та етнологічні дослідження (1973, 1982 рр.). Р. Екерт зауважує, що останнім часом порівняльно-історичні студії витісняються типологічно-ареальними. Так, у Любляні (2003 р.) тільки три доповіді — В. Дибо, А. Непокуп-

© Л. АНІЩЕНКО, Н. БИХОВЕЦЬ, Л. КАЛИНОВИЧ, В. ПОНОМАРЕНКО,
А. ТАРАНЕНКО, 2013

ного й самого автора стосувалися історичної проблематики. Далі він розглядає особливості ареально-контрастивного, типологічного і так званого генетичного (порівняльно-історичного) підходів, які доповнюють один одного.

Стаття відомого литовського дослідника історичного словотвору балтійських мов С. Амбразаса «Деякі давньоіндоєвропейські риси словотворення балтійських прикметників» (с. 15-48) присвячена пошукам індоєвропейських рис у названому процесі. Вона складається з трьох частин, кожна з яких становить важливий аспект розглядуваної проблеми: 1) від дієслівні прикметники дії та результату; 2) зв'язки з демінутивами; 3) зв'язки субстантивованих атрибутивних прикметників з віддієслівними прикметниками дії та результату.

У першій частині розглядаються віддієслівні прикметники із суфіксами *-по-, *-го-, *-ло-, *-то-, *-цо- та словотвірними закінченнями *-и-, *-о- на позначення особливостей, як результату певної дії. Наводяться приклади прикметників з балтійських (литовської, латиської, пруської) мов та їхні відповідники в інших індоєвропейських мовах. Подання матеріалу супроводжується вичерпними історичними коментарями (напр.: деякі слова перейшли з прикметників у займенники, деякі взагалі зникли тощо). Розкриваються тенденції мовного розвитку, за яких одні суфікси витісняються з мовного вжитку іншими, наприклад: прикметники з віддієслівними суфіксами *-ло-, *-по-, *-го- витісняються відповідними утвореннями із закінченням -us, пор. aug-lūs, aug-nūs і aug-uš «пишний, високо-рослий» тощо. Узагалі литовські суфікси -lus(i), -nus(i), -gas(i), що походять від суфіксів *-ло-, *-по-, *-го-, деякі дослідники іноді розглядають як своєрідні розширені варіанти словотворчого суфікса -us(i). На думку С. Амбразаса, це пояснюється особливою живучістю и-основи. На підставі того, що в пруській мові прикметників з и-осною дуже мало, а в латиській вони майже зникли, дослідник уважає, що така висока продуктивність суфікса -us(i) в литовській мові є недавнім явищем. На думку автора, сам словотвірний тип з *-и-, безперечно, успадкований з індоєвропейської прамови. Крім того, давнім може бути також зв'язок утворення цього зразка з деякими суфіксальними прикметниками (особливо з дериватами з *-го-) (с. 18).

У другій частині розглядаються зв'язки давніх ад'єктивних суфіксів з демінутивами. Наприклад, архаїчні деривати з *-nt- утворювалися як від дієслів, так і від іменних частин мови, мали значення і дії, і ознаки, а також близькі до демінутивних. До

насправді архаїчних належить також суфікс *-l-, деривати з яким трапляються в багатьох індоєвропейських мовах. С. Амбразас допускає, що демінутиви з *-l- можуть утворюватися від одиниць аугментативного походження або взагалі бути реліктами гетероклітичного відмінювання (як і взагалі чергування суфіксів *-lo-, *-по-, *-го-). Проте, на думку дослідника, у пізній індоєвропейській прамові могли існувати окремі словотвірні типи віддієслівних прикметників з *-ло-, *-по-, *-го- (с. 20). Субстантивовані прикметники пов'язує з демінутивами, безсумнівно, суфікс *-ко-, оскільки йому притаманна не лише демінутивна, а й атрибутивна функція. У литовській мові від початку її писемності фіксуються прикметникові демінутиви з похідним суфіксом *-а-ко-. З таких утворень у латиській мові розвинулися форми вищого ступеня порівняння, пор.: лит. *mažōkas* «малуватий», лтс. *mazāks* «менший». Існує думка, що таке саме походження мають форми вищого ступеня порівняння і в деяких кельтських мовах (на Британських островах), напр.: кімр. *guobriach* «розумніший». За допомогою цього суфікса утворювалися також відчислівникові прикметники, що мають точні відповідники у слов'янських мовах, пор.: лит. *dvejokās* «двоякий»: цел. *дъвакъ*, *дъвоаякъ* «двоякий», лит. *ketver(i)ōkas*: цел. *четверакъ* «чотириякий» тощо (с. 21). На думку С. Амбразаса, суфікс *-isko- походить від *-к-ко-, з його допомогою в балтійських, слов'янських і германських мовах часто утворюються атрибутивні прикметники, пор.: цел. *божьскъ*, гот. *gudisks* «божественний», лит. *dieviškas*, лтс. *dievīks* «т. с.» У грецькій мові суфікс *-isko- зберіг демінутивну словотвірну функцію, напр.: ἄβρωπιγιστῆς; «людинка» та ін. Слід зазначити також, що із суфіксом *-i-ко- в балтійських (особливо в пруській), слов'янських, можливо, в тохарських мовах часто утворювалися відіменникові демінутиви, а в багатьох інших індоєвропейських мовах — найчастіше прикметники з подібною семантикою, як і в прикметників з *-isko-, пор.: гр. *ἰντισοῦγ* «кінський», *ἑθνικός*; «народний», лат. *genticus* «родовий», дінд. *parayāyikd-* «строфовий», гот. *gabigs* «багатий», днім. *wintarig* «зимовий». Поширення прикметників цього типу (з *-i-ко-), на думку вченого, не є таким давнім явищем, як уважалося раніше, — у текстах Гомера знайдено лише два утворення, обидва близькі до демінутивів.

Третя частина присвячена зв'язкам прикметників, що походять від іменних частин мови, з віддієслівними прикметниками. Автор розглядає афікс *-i)jo-/-ei)jo-, утворення з яким були поширені в багатьох

давніх індоєвропейських; були продуктивними також і в балтійських мовах, однак дуже рано почали зникати і субстантивуватися. Детально аналізуються деривати з суфіксом *-то- (у литовській мові — *-i-to-). Як вважає С. Амбразас, давні й поширені в різних індоєвропейських мовах від дієслівні утворення з *-то- свідчать про те, що в пізній індоєвропейській прамові цей суфікс, скоріше за все, уже функціонував як самостійний словотворчий формант (с. 28). У литовській мові збереглися деякі віддієслівні прикметники з -mas(-a), -mus(i). Утворення з *-то- віддавна були не тільки прикметниками, а й абстрактними іменниками на позначення дії або якості — *nomina actionis* та потіла *qualitatis*. Чимало уваги автор приділяє суфіксам *-по-, *-то-, за допомогою яких від дієслів та іменних частин мови колись утворювалися прикметники. Говорячи про близькість творення віддієслівних і відіменних прикметників, С. Амбразас звертає увагу на дві важливі, на його думку, речі: по-перше, раніше самі морфологічні класи дієслів та іменних частин мови були набагато ближчими між собою, ніж у сучасних мовах. Через це іменні частини мови тоді могли легко залучатися до системи словозміни дієслова, по-друге, і іменні частини мови, і дієслова зазнали впливу вічного кола словотворення: дієслово -> іменна частина мови -> дієслово. Під час його обертання субстантивні утворення можуть бути реінтерпретовані як віддієслівні і, навпаки, віддієслівні утворення згодом починають пов'язуватися з іменними частинами мови.

Підсумовуючи, слід відзначити глибoku лінгвістичну ерудицію вченого, залучення ним широкого матеріалу давніх текстів і діалектних даних, що робить дослідження безумовно цікавим і цінним для мовознавців, які займаються вивченням не лише доісторичних явищ балтійських мов, а й історичного словотвору слов'янських мов узагалі та української зокрема.

Стаття російського дослідника О. Анікіна (Новосибірськ) «Про стратифікацію балтійських лексичних елементів у російській мові» присвячена пам'яті А. П. Непокупного (с. 49-55) і є своєрідною репрезентацією книги «Досвід словника лексичних балтизмів у російській мові», виданої 2005 р. У ній представлені запозичення (у тому числі етноніми) з балтійських мов у російській, що потрапляли до неї з давніх часів і до сучасності. Балтійські гідронімічні та антропонімічні елементи розглядаються у вступі, проте до словника вони не ввійшли. Оскільки появи словника О. Анікіна передували «Словник балтизмів у слов'янських мовах» Ю. Лаучюте 1982 р., автор статті наголошує на відмінностях свого словника і зу-

пинається на принципах його побудови. У зв'язку з труднощами визначення балтійських запозичень у російській мові праслов'янського періоду (до VI ст.) та часів слов'янізації балтів східнослов'янськими племенами (від VI ст. до початку другого тисячоліття) О. Анікін, як і Ю. Лаучюте, зосереджує увагу на балтизмах періоду існування Великого князівства Литовського та Речі Посполитої (XIII-XV ст.), а також періоду перебування Латвії та Литви під владою Росії та у складі Радянського Союзу. Давніші запозичення розглядаються у вступі, в той час як у самому корпусі словника вони відсутні. Автор статті зазначає, що в більшості випадків балтійські лексичні елементи російської мови відомі також і в інших слов'янських мовах, і допускає, що вони могли проникнути до російської мови через білоруську, а іноді й українську мови. Балтійський субстрат на теренах Росії простежується головню в гідронімах. О. Анікін не виключає, що в майбутньому його словник може поповнитися новими балтійськими елементами.

Важливі питання порушуються в статті П. М. Аркадьєва «Вид і акціональність у литовській мові на типологічному тлі» (с. 57-86). Прийняте дотепер тлумачення категорії виду в литовській мові викладено, зокрема, у виданні «Балтийские языки» з серії «Языки мира»: «Вид як граматична категорія слов'янського типу відсутній. Вирази різних аспектуальних значень пов'язані: 1) із семантико-словотвірним значенням (родом дії) дієслівної лексики; 2) з конкретно часовою формою, у якій виступає дієслівна лексема; 3) з іншими явищами контексту (наявністю прямого додатка, денотативним статусом іменних груп, темпоральними прислівниками). Основна аспектуальна класифікація дієслівних лексем поділяє їх на два класи: процесуальні і «подієві» дієслова (що називаються відповідно дієсловами «процесуального виду» (лит. *eigos veiksls veiksmazodziai*) та дієсловами «подієвого виду» (лит. *jvykio veiksls veiksmazodziai*); переклад цих литовських термінів відповідно як «недоконаного» і «доконаного виду» слід уважати таким, що вводить в оману)*. На думку П. М. Аркадьєва, литовська мова, яка добре досліджена з порівняльно-історичного погляду, тривалий час залишалася поза увагою типологів та лінгвістів-теоретиків. Зокрема, недостатньо повно описані аспектуальні категорії. Автор намагається довести, що вид у литовській мові не є граматичною категорією *sensu stricto*, він утілюється радше в лексичних і словотвірних засобах, про-

¹ Див.: Бульгіна Т. В. Литовский язык // Языки мира: Балтийские языки. — М., 2006. — С. 115.

те робить ще один крок уперед, доводячи, що в литовській мові взагалі відсутня опозиція доконаного / недоконаного виду. На думку дослідника, те, що служить у литовській мові основою аспектуальної системи, є не видовим ракурсом, а акціональністю, тобто лексико-семантичними характеристиками дієслів, такими як стативність / динамічність, «точковість» / продовжуваність, граничність / неграничність і под., і ці очевидні співвідношення між акціональними характеристиками певних дієслів і дієслівних класів та їхнє вживання в доконаних і недоконаних контекстах, представлених у литовській мові, зумовлені універсальними композиційними правилами співвідношення між лексикою, семантикою і морфосинтаксисом.

Стаття складається з трьох частин, у першій з яких коротко представлена теорія виду й акціональності; у другій досліджується проблема наявності «граматичного» або «лексичного» виду в литовській мові та обґрунтовується їх відсутність; у третій описується система акціональних класів литовської мови та розглядаються їхні типологічні особливості. Дослідження ґрунтується на двокомпонентній теорії виду, згідно з якою аспектуальна семантика речення складається з двох компонентів: внутрішньої аспектуальності, тобто семантичних характеристик ситуації, таких як стативність / динамічність, «точковість» / продовжуваність, граничність / неграничність і под., та зовнішньої аспектуальності, тобто значень, пов'язаних з поглядом мовця на ситуацію, зокрема видового ракурсу (*aspectual viewpoint*). Як вважає дослідник, найважливішу роль тут відіграє поняття часу відліку (*topic time*) — того відрізка часу, який перебуває в полі уваги мовця в момент мовлення. При імперфектному ракурсі час відліку міститься всередині часу ситуації, яка спостерігається «зсередини»; при перфектному ракурсі час відліку, навпаки, вбирає в себе час ситуації, що сприймається в усій цілості. На думку П. М. Аркадьєва, можна припустити, що видові ракурси є універсальними: по-перше, вони існують в усіх мовах світу, незалежно від того, чи наявні в них граматичні засоби для їх вираження; по-друге, лише один із видових ракурсів представлений у будь-якому незалежному реченні.

У частині, присвяченій проблемам виду в литовській мові, характеризується її видо-часова система. Також зазначається, що в працях, опублікованих останнім часом переважно поза межами Литви, виокремлення категорії виду піддається сумніву. По-перше, у литовській мові ця «категорія» не має власне морфосинтаксичних корелятивів: діє-

лова обох «видів» мають повну парадигму часових, дієприкметникових і аналітичних форм, не протиставлених у багатьох граматичних контекстах. По-друге, вона не дозволяє нейтралізації в жодному типі контексту, на відміну від категорії виду в російській мові (пор. відомий «критерій Масло-ва»). По-третє, «видове» протиставлення не має в литовській мові того ступеня продуктивності, який характерний для слов'янських мов. Автор робить висновок про те, що в литовській мові видові ракурси не граматикувальні, тобто засоби для протиставлення перфектного й імперфектного ракурсів мають не граматичний, а лексичний характер. Через це граматична система литовської мови не потребує морфосинтаксичної ознаки «вид», до значень якої апелюють ті чи ті морфологічні або синтаксичні правила, — всі явища, пов'язані в литовській мові з «видом», можуть бути описані в термінах акціональної семантики дієслівних лексем та її взаємодії з граматичними формами і контекстом. Лексико-семантичні і словотвірні групи дієслів вступають у семантичні опозиції різних типів; при цьому звичайною є ситуація, за якої просте дієслово співвідноситься з цілою групою префіксальних дериватів, у яких префікс не тільки змінює аспектуальне значення дієслова, а й певною мірою звужує, конкретизує його лексичне значення. При цьому просте дієслово може виступати в актуально-тривалому значенні як процесуальний корелят для всіх префіксальних дериватів, на відміну від російської мови, де звичайно таку функцію виконують вторинні імперфективи, що зберігають префікс і його семантичний внесок.

П. М. Аркадьєв робить висновок про те, що литовська мова має своєрідну систему акціональних класів дієслів, який властиві такі особливості: 1) переважання «однофазових» (стативних, процесуальних і моментальних) предикатів, що визначають в усіх формах лише одну ситуацію над «двофазовими» (граничними, інцептивно-стативними), здатними визначити дві ситуації — тривалий стан або процес і миттєвий перехід-входження; 2) наявність великої кількості співвідносних дієслів моментального і процесуального або стативного класів, що означають різні фази однієї складної ситуації; 3) наявність лімітативних дієслів на позначення обмежених у часі тривалих ситуацій. Основною типологічною особливістю акціональної системи литовської мови є наявність у ній великої кількості дієслів, які певною мірою доповнюють акціональні значення одне одного, утворюючи своєрідне «цїле», яке в інших мовах виражається в межах однієї лексики.

Загальний висновок полягає в тому, що застосування до литовської мови аспектологічних теорій і методик, які зарекомендували себе на іншому мовному матеріалі, може бути корисним і продуктивним як для вивчення литовської мови самої по собі і в зіставленні зі слов'янськими та іншими мовами, так і для теорії і типології виду та акціональності. Типологічна своєрідність литовської аспектуальної системи полягає в тому, що, по-перше, в литовській мові немає жодного з варіантів — «європейського» або «слов'янського» — граматичної категорії виду, що морфологічно реалізує основні видові ракурси (останні в литовській мові, однак, як правило, не нейтралізуються, а протиставляються за допомогою лексичних засобів, а саме співвідносних дієслів різних акціональних класів); по-друге, система акціональних класів дієслів у литовській мові досить гетерогенна, а розподіл предикатів за класами є вельми своєрідним.

Стаття О. Азана (Париж) «Вживання енклітичних, наголошених і акцентованих форм особових і зворотних займенників-додатків у російській літературній та давньоруській (російсько-церковнослов'янській) мовах — контрастивне дослідження в ідентичному контексті (переклади Євангелія)» (с. 87-145), є свідченням того, що питання історії та граматики слов'янських мов не втрачають своєї важливості поза межами слов'янського ареалу. Йдеться про реалізацію названих займенників, більш факультативну порівняно з іншими мовами, зокрема французькою, німецькою або англійською (с. 88), а також про їхню позицію в реченні з огляду на порядок слів, який у російській мові, за визначенням автора, «є «вільним», але в жодному разі не довольним» (с. 87). Тема видається складною й неоднозначною, а її дослідження потребує справді належної обізнаності у слов'янських мовах, насамперед російській, ретельного вивчення й зіставлення історичного й сучасного матеріалу, а також ознайомленості з працями інших дослідників-синтаксистів, які займаються подібними питаннями, зокрема Х. Влодарчик і Ж.-П. Семона, що досить переконливо демонструється у статті.

Детально аналізуючи численні біблійні приклади, автор доходить цікавих висновків, зокрема про визначальну роль ритмічного, а не морфосинтаксичного чинника в розташуванні додатків у реченні (с. 101), про несумісність топікалізації з постпозицією й виключну препозицію наголошеного займенника в ролі додатка (с. 131). Тема розглядається також у контексті певних фігур мовлення, зокрема хіазмів (с. 121-123), живаних у біблійних текстах,

а синтаксичний аналіз поєднується з семантико-стилістичним. Матеріал сучасної мови як такий у статті не розглядається, але авторські висновки стосуються загалом і синхронного плану.

Порзчені у статті А. Даниленка (Нью-Йорк) «Лінгвістичні й культурні перетини у Великому князівстві Литовському, або Чи може Велике князівство Литовське визначитися як мовний ареал?» (с. 147-177) питання мовних контактів і білінгвізму та мультілінгвізму, що існували у Великому князівстві Литовському (далі — ВКЛ) та Речі Посполитій (далі — РП) до часів шведської навали та війни під проводом Богдана Хмельницького, є надзвичайно актуальними з огляду на інтеграційні процеси, які відбуваються останнім часом у Європі. Як зазначає В'яч. Вс. Иванов, «одним з особливо цікавих прикладів взаємодії багатьох мов, систем письма, віросповідань, етнічних груп на території однієї країни, які залишаються моделлю не лише для теорії контактів мов, а й для обговорення проблем спілкування всередині Європи, що інтегрується, була протягом кількох століть (від ХТХ до ХVІІ ст. н. е.) мовна ситуація Великого князівства Литовського і відповідних територій у пізніші часи»². Саме з середини 1990-х років, коли в Європі відбувалися радикальні зміни і готувалася її інтеграція, історія мов і культурних традицій ВКЛ і РП почала дедалі більше привертати увагу вчених. Не випадає з цієї проблематики і рецензована стаття. Мета дослідження, за словами автора, полягає в тому, щоб з'ясувати статус зазначеного мовного простору, а також дослідити інтенсивність ареальних взаємовідносин у цьому регіоні та встановити спільні структурні риси, набути внаслідок контактування литовської, рутенської (білоруської та української) і польської мов (с. 150) із перспективою визначення подальших напрямків досліджень.

Щодо культурно-етномовних угруповань у ВКЛ автор послуговується поняттям «етномовний або просто мовний ареал, який охоплює культурні та етномовні взаємини між основними та міноритарними мовними спільнотами, що жили поряд». Автор пояснює, що це новий термін, змодельований Гайне, Кутевою за зразком поняття «мовний ареал» у визначенні М. Емено. Етномовний ареал, зазначає автор, навряд чи можна порівнювати з мовним союзом, особливо з таким його різновидом, як балканський, тому що останній розвивався по-

² Иванов Вяч. Вс. Славянские диалекты в соотношении с другими языками Великого княжества Литовского // Славянское языкознание: XIII Междунар. съезд славистов. Любляна, 2003 г. [Докл. рос. делегации].— М., 2003.— С. 258.

над 1500 років, що перевершує час розвитку польсько-литовсько-руського етномовного ареалу. Розділ «Пошуки спільних структурних рис, набутих в умовах мовних контактів» і наступні висновки свідчать, однак, про те, що уникнути використання напрацьованих засад теорії мовного союзу авторів не вдалося.

А. Даниленко подає детальний огляд наукових праць попередників, які розробляли цю проблематику, зокрема досліджень польських мовознавців, починаючи з Х. Улашина і Ю. Речека. Працю останнього «Мови в давній Речі Посполитій» (1989 р.) А. Даниленко розцінює як відправну точку для більшості дискусій сучасних мовознавців на тему багатомовності у ВКЛ та РП. Найважливіші здобутки в цій царині, на думку автора, містяться в трьох статтях Л. Беднарчука. На критиці цих праць побудовано розділ «Пошук спільних структурних рис».

У теоретичному відношенні рецензована стаття ґрунтується на загальних положеннях теорії мовних контактів, мовного союзу, ареальної лінгвістики. Як відомо, основним критерієм установа мовного союзу є «комплексність різнорівневих мовних характеристик контактних мов»³; до того ж мовні союзи можуть виникати на географічно обмеженій території з активною взаємодією на ній певної кількості (достатньо обмеженої), але не менше трьох мов, що веде до білінгвізму та полілінгвізму⁴.

У двох наступних розділах, присвячених аналізу мовної ситуації у ВКЛ до і після 1569 р., автор подає своє бачення цієї ситуації. Перш ніж перейти до цього, відзначимо, що автор недостатньо уважно поставився до питання адекватного позначення засобами англійської мови того східнослов'янського етносу (етносів), що перебував у складі ВКЛ та його мови. Безперечно, цілком усвідомлюючи відмінність між «руським» і «російським» і використовуючи на позначення першого назви *Ruthenian*, *Rusian* (з одним і), *Rus'*, автор, однак, допускає й найменування *Russian tribes*, явно маючи на увазі руські (і аж ніяк не російські) племена. Щодо вживання терміна *Ruthenian* на позначення руської мови, то він може сприйматися також неоднозначно, оскільки його вживають тепер деякі мовознавці на позначення української мови, яка побутує у Словаччині, Воєводині та Закарпатській області України.

³ *Нерознак В. П.* Языковой союз // Лингвистический энциклопедический словарь. — М., 1990. — С. 617.

⁴ Див.: *Нерознак В. П.* Языковые союзы. Предпосылки создания общей теории // Лингвистическая типология. — М., 1985. — С. 197.

ВКЛ до Люблінської унії було литовсько-руською або навіть русько-литовською державою, а після неї (1569 р.) перетворилося на польсько-литовсько-руську федерацію. А. Даниленко розглядає проблему слов'янських, зокрема руських і польських, запозичень у литовській мові і литовських у руській, яких, як відомо, було значно менше. Окремий параграф другого розділу присвячений польському наріччю. Виклад матеріалу супроводжується численними посиланнями на мовознавчі студії. На жаль, авторів залишилася невідомою праця українського мовознавця В. М. Мойсієнка «Про національний статус “русської мови” в часи Великого князівства Литовського та Речі Посполитої» (див.: *Мовознавство*, — 2005. — № 5, — С. 67-82).

У розділі «Соціолінгвістична ситуація у ВКЛ після 1569 року: зіткнення головних гравців?» аналізується процес витіснення у ВКЛ руської канцелярської мови польською, досліджується мова релігійних полемічних текстів, написаних руською та «простими мовами». При цьому автор не оминає увагою і процеси акультурації руської та литовської еліт, наголошує на тому, що цей процес був менш болючим для литовців, які після 1386-1387 рр. не були професійно відокремленими від культури, що домінувала в польсько-литовській державі, тоді як для «русських», ідентичність яких була вирішальною мірою пов'язана зі східним православ'ям, цей процес був складнішим. Дослідник підкреслює, що литовська ідентичність поступово підкорялася польській національній ідентичності, тоді як руська ідентичність (*Rus' identity*) була достатньо сильною, щоб перетинати етнічні, мовні і культурні кордони. Втрата литовської ідентичності литовським дворянством, спричинена польським культурним тиском, зумовила масову зміну мови в середовищі литовської еліти, а також у релігійних книгах, призначених для міського і сільського населення (с. 169). Змалювавши складну картину мовних взаємовідносин у ВКЛ, автор зауважує: «Загалом, з огляду на історично і функціонально складні взаємовідносини між основними мовами, цікаво, чи можливо встановити спільні структурні риси, що, як стверджують, були набуті ними протягом трьохсотлітнього періоду» (с. 160). Пошук цих спільних структурних рис починається з переліку восьми фонологічних та морфосинтаксичних рис, що їх Ю. Речек, а слідом за ним і Л. Беднарчук розглядали як такі, що засвідчують існування окремої етномовної спільноти (*ethno-linguistic community*) у ВКЛ, оскільки вони, на їхню думку, були спільними для центральних і периферійних етнолексів, включаючи

так звані язичницькі говірки Нарева. Це такі риси:

1) поширення під польським впливом палаталізації в білоруській (пор. дзекання та цекання) і литовській мовах, особливо у дзукських діалектах; ця риса оказіонально спостерігається в татарській і караїмській мовах та північно-західному різновиді їдишу;

2) уніфікація системи голосних, що відбулася завдяки поширенню *a* за рахунок *o*, наприклад, перехід *o* в *a* і передня вокалізація *ë* в балтійських мовах, білоруське *акання* і подібні явища в північно-східних районах Польщі і, спорадично, в інших етнолектах;

3) перехід *V* в *u* перед голосною або наприкінці морфеми / слова, особливо в литовській і руській (а також у білоруській, і в українській) мовах;

4) втрата середнього роду, частково реалізована у східних балтійських діалектах, а також у білоруській мові і північно-східних діалектах польської мови та їдишу;

5) використання деривативних формантів, у тому числі багатьох демінутивних, особових та агентивних суфіксів, як-от *-sk*, *-(C)uk*, *-ko*, *-š-ko* і под. у балтійських, слов'янських і периферійних мовах;

6) вплив слов'янської аспектуальної системи на литовську (наприклад, префіксальних перфектних форм на зразок *pa-daryti* «зробити»), а також на їдиш та мову литовських татар;

7) *и +* присвійна конструкція в родовому відмінку, звична для східнобалтійських діалектів, північно-східних слов'янських діалектів та північно-східних польських діалектів;

8) вживання активного дієприкметника минулого часу, особливо у функції предиката.

Використовуючи як аргументи відомих балтистів і славістів, так і свої, А. Даниленко піддає критиці кожний з наведених вище восьми пунктів і в підсумку зазначає: «В цілому рівень нашого розуміння багатомовності, у тому числі з явищами конвергенції та інтерференції у ВКЛ, не дозволяє нам бути прихильником теорії появи на цих землях мовного ареалу» (с. 172). Натомість він пропонує визначити межі кількох концентричних мікроареалів, основним «гравцям» яких не вдалося генерувати спільні структурні риси, притаманні мовним союзам. Серед відомих мікроареалів А. Даниленко називає литовсько-руський, литовсько-польський, литовсько-білорусько-український та литовсько-польсько-білоруський, які одночасно можуть накладатися один на одного. Можна, однак, згадати думку О. М. Трубачова про те, що «в інтересах науки не треба також залишати поза увагою ті випадки, коли наявні лише деякі елементи мовного союзу або залишки таких елементів, але сам

союз через історичні умови не склався»⁵. Видасться також необхідним зазначити, що навіть якщо за допомогою справді нового теоретичного інструментарію, адекватного сучасним історичним викликам, установлено, що в певному мовному ареалі не відбулося остаточної мовної конвергенції (зокрема й у геополітичному розумінні), то це не спонукає до припущення, що в цьому випадку взагалі не можна говорити про мовний ареал, який є певним наближенням до ідеального мовного ареалу з конвергентно-дивергентними процесами і в якому зберігається мовне розмаїття.

Статтю під назвою «Реконструкція балто-слов'янських етимонів» (с. 179-186) підготував нідерландський дослідник Р. Дерксен, один з укладачів «Нового індоєвропейського етимологічного словника», що опікується його балто-слов'янською частиною. Це огляд того, що зроблено і має бути зробленим для належного представлення у словнику, який готується в Лейдені, балто-слов'янського матеріалу. Автор декларує, що він є прихильником концепції, згідно з якою балтійські і слов'янські мови пройшли період спільних інновацій, який можна назвати прабалто-слов'янським. До етимологічної бази даних успадкованого балто-слов'янського лексикону він долучив відповідно балто-слов'янський ареал, подаючи реконструйовані прабалто-слов'янські етимони розглядуваних балто-слов'янських слів.

У статті наводиться розроблена давньо-балто-слов'янська фонологічна система. Далі подаються балто-слов'янські етимони, які 1) походять з праіндоєвропейської мови, 2) є балто-слов'янськими інноваціями, 3) є балто-слов'янськими запозиченнями з індоєвропейських або неіндоєвропейських мов, 4) є запозиченнями з балтійських мов у слов'янських і навпаки.

Р. Дерксен наводить випадки, в яких балтійські та слов'янські форми виявляють ознаки фонетичних або морфологічних розходжень, коли не завжди зрозуміло, як можна визначити прабалто-слов'янську форму.

На завершення автор наголошує на труднощах розрізнення слів, які виникли на балто-слов'янській стадії розвитку, та слів, що були запозичені з балтійських мов слов'янськими і навпаки. Звісно, що в цьому контексті дослідження ранніх контактів між індоєвропейськими мовами є особливо цінними. У зв'язку з цим він згадує численні публікації А. П. Непокупного. «Його внеску в цю ділянку досліджень дуже бракуватиме», — констатує нідерландський мовознавець (с. 186).

⁵ Трубачев О. Н. Лингвистическая география и этимологические исследования // Вопр. языкознания. — 1959. — № 1. — С. 19.

К. Гаршва (Вільнюс) у статті «Східний ареал балтійських мов і його розвиток» (с. 187-198) зазначає, що поширенню балтійських мов за межі сучасного етнічного ареалу і географічній локалізації балтійського населення в різні історичні періоди присвячено чимало наукових, зокрема лінгвістичних, розробок. Це відомі праці В. М. Топорова, О. М. Трубачова, Ю. В. Откупщикова та інших авторів. Дослідник, який є визнаним фахівцем у галузі балтослов'янських контактів, розглядає питання про межі розселення байтів на схід протягом двох останніх тисячоліть.

Автор підкреслює, що наука оперує досить обмеженим колом фактів щодо територій, які займали бати і слов'яни до XIV-XIX ст. Якою була територія розселення балтів у попередні тисячоліття? Пролити світло на ці проблеми, як уважає дослідник, може лише лінгвістика (топонімія, антропонімія, діалектологія) разом з археологією, антропологією, етнографією, історією, фольклором, релігієзнавством. Він слушно зауважує, що проблема зв'язків балтійських і слов'янських мов є однією з найважливіших і водночас найскладніших в індоєвропейських студіях. Брак фактичного матеріалу, різні методологічні підходи, розбіжності у тлумаченні мовних фактів спричинювали різне визначення вченими східних кордонів балтів і слов'ян.

К. Гаршва має свій погляд на цю проблему і робить висновки на основі нових мовних фактів, що досі не обговорювалися і не були введені до наукового обігу, залучаючи також мовні свідчення, представлені іншими дослідниками. Так, надзвичайно цінним і показовим матеріалом для вивчення мовних контактів, особливо давніх, як відомо, є топоніми. Тож для розв'язання проблеми він ставить за мету зібрати гідроніми, ойконіми, а також антропоніми балтійського походження, визначити їхню етимологію, встановити приблизну кількість їх на різних територіях на сході й на півночі від сучасних литовських етнічних земель. При цьому балтизмом уважається ойконім, що має корінь, балтійське походження якого не викликає сумнівів. Такий підхід має застосовуватися при вивченні гідронімів."

Автор розглядає два великі масиви поширення балтійських мов і культур: центральний і північний та східний і південний. На території сучасних Білорусі і Росії, де колись розселялися балти (центральний і північний ареали), він виокремлює три кордони: західний (Браслав, Жодишки, Сморгонь, Ліда, Гродно), центральний (Вітебськ, Орша, Могильов, Гомель) і східний (Твер, Москва, Тула, Курськ), визнаючи разом з тим, що такий поділ є умовним, оскільки

сьогодні неможливо точно встановити територіальну межу між балтійським населенням і слов'янами.

Перший кордон окреслює литовські етнічні землі. У межах другого кордону простежуються численні мовні острівки і литовські колонії. Найменше інформації маємо про литуанізм третього ареалу, проте він може надати матеріал щодо однієї з давніх балтійських мов, яка випала з групи східних балтійських діалектів ще до VII ст.

Топоніми з території сучасної Білорусі і суміжних районів Росії збиралися, як повідомляє автор, за письмовими джерелами (карти, списки, наукова література, у тому числі іноземні видання, литовські енциклопедії). Уже майже 40 років східна Литва комплексно вивчається Інститутом литовських студій (СІЛІА) і Асоціацією литовських емігрантів — вихідців з Вільнюського регіону, з якою співпрацює автор. Інститут литовських студій, спираючись також на дослідження К. Бути, перевірів гідронімічні назви литовського походження. У дослідженні використовувалися литовські гідроніми Білорусі, зафіксовані на картах, які публікував у США Ю. Андрус 1956-1979 рр., а також список топонімів литовського походження в Білорусі, що їх видала Державна комісія з литовської мови 1999 р. за участю автора рецензованої статті.

К. Гаршва наводить важливі мовні факти, що свідчать про поширення балтів на різних білоруських територіях. Так, зокрема, матеріал Інституту литовських студій свідчить про те, що, наприклад, із 102 приток річки *Няріс* (бр. *Вілія*) 92 мають балтійське походження. Що ж до найменувань населених пунктів на півночі Білорусі, то дослідник визначає кілька зон, де присутність литовських ойконімів варіює в межах від 5 до 90 % залежно від віддаленості від литовського кордону. На різних територіях литовські або долитовські (балтійські) топоніми зустрічаються в різній кількості і розподілені нерівномірно.

На східних і південних білоруських землях знайдено значно менше литуанізмів, проте вони поширені на території, що приблизно в двадцять разів більша, ніж західні райони, і принаймні у п'ять разів більша від центральних. Заслугує на увагу те, що половина гідронімів і ойконімів, які розглядає автор, наводиться вперше. Їх інтерпретації! викликає певні труднощі з огляду на понад тисячолітню хронологічну віддаленість від сучасних балтійських мов, глибину змін, інтеграцію в сусідні східнослов'янські мови.

Так, автор повідомляє, що можна нарахувати до 35 гідронімів і 30 ойконімів балтійського походження між Полоцьком і

Смоленськом. На території між Псковом, Новгородом, Москвою, Тулою, Воронежем і Курськом присутні щонайменше 35 важливих гідронімів і велика кількість назв дрібніших водних об'єктів. К. Гаршва наводить інформацію й інших дослідників. Так, тільки в басейні Оки Ю. Откупщиков зареєстрував до 150 гідронімічних найменувань дослов'янського періоду. В. Топоров відзначив також численні балтизми в назвах Московської області. Значну кількість балтизмів було віднайдено ним у Новгороді. В околицях міста автором статті зареєстровано до 84 гідронімів; це дає йому підстави вважати, що на півдні Новгородської області проживало етнічне балтійське населення, попри те що ця територія ніколи не належала Литві й не була нею колонізована.

Залучення широкого топонімічного матеріалу, зареєстрованого на досліджуваних територіях, спонукає автора до важливих висновків.

1. Аналіз топонімів дозволив ученому виділити 5 зон на території сучасної Білорусі: (1) від сучасних кордонів Литовської Республіки до лінії Плюси — Зарачча — Дальокіє — Козяни можна знайти від 60 до 90 % ойконімів литовського походження; (2) від Друї, Міор, Н. Погосту, включаючи Жодино, зустрічається від 20 до 60 % литовських ойконімів; (3) до Верхньодвінська, Германовичів, Глибокого маємо від 1 до 5 % таких назв; (4) до кордонів із населеними пунктами Оболь, Ула, Обольці, Толочин зареєстровано найменшу кількість балтійських гідронімів, ойконімів і антропонімів; (5) остання зона простягається аж до Росії (Смоленськ, Санкт-Петербург).

2. На вказаних територіях, іноді навіть у межах одного регіону, кількість литовських і долитовських топонімів, як зазначає автор, різниться, і їх локалізація не є рівномірною. Більша концентрація литовських топонімів свідчить про більшу чисельність і довшу присутність литовців у відповідних місцевостях (це стосується, зокрема, населених пунктів Іскань, Жодино, Переброди, Друя та ін.).

3. Наявність у районі населеного пункту Іскань топоніма *Kumsā* дозволяє досліднику зробити припущення про те, що в цій місцевості користувалися говіркою, близькою до вільнюської, поширення якої раніше обмежували відстанню у 10-20 км на захід і на північний захід від литовської столиці. На цій території можна віднайти показові приклади ствердіння приголосних, властивого вільнюській говірці. Африкація спостерігається не лише перед голосними на зразок *a* (*Gaucy, Gedze, Giraucy*), а й у деяких випадках перед *i* (*Bardzilava, Grodziški*). Таке явище може бути зумовлене також

білоруським або польським впливом, а на збереження *č* і *dž* могла вплинути російська мова.

4. В околицях Радошковичів (лит. Aina) назви з кінцевим *-is* збереглися не лише в XVI ст., а й навіть у XIX і XX ст., це наводить автора на думку про те, що литовська мова побутувала на цій території щонайменше до XIX ст. Тут розмовляли говіркою, подібною до вільнюської, явище ствердіння приголосних не мало регулярного характеру.

5. Територія, розташована між Москвою і Курськом, не є периферійною. Вона має розглядатися як східний кордон щодо основного балтійського ареалу. Підтвердженням цього є хоча б 25 балтійських гідронімів на цій території, які свідчать, що на півночі балтійські землі не обмежувалися Псковом і Торопцем, а простягалися до сучасного Новгорода і навіть до Санкт-Петербурга.

6. На схід від лінії Псков — Дісна — Мінськ — Слуцьк проживали східні балти. Археологічні свідчення дозволяють дійти висновку про те, що їхня культура відрізнялася від культури прадавніх литовців і латишів. Чимало гідронімів були сформовані в дуже давні часи, про це свідчить той факт, що вони мають риси найбільш архаїчних форм литовської мови.

Багато мовних фактів (гідронімів і ойконімів) литовський учений вводить до наукового обігу й розглядає вперше.

У статті одного з укладачів збірника (К. Ле Февр, еллініста й фахівця з порівняльної граматики індоєвропейських мов — Париж), «Розширення прийменників у композиціях (префікси)алтійських і слов'янських мовах» (с. 199-222) предметом розгляду є складні слова, перший елемент яких (на зразок слів, *so*) має прийменникове походження. Це дослідження з граматичної семантики, що має виразне порівняльно-історичне спрямування.

Аналіз лексичного матеріалу слов'янських (у тому числі української) і балтійських мов дозволив автору зробити важливі типологічні узагальнення, зокрема щодо найбільшої близькості до слов'янських литовської мови, індоєвропейського походження розглядуваного явища, підтвердженням чого є наведені паралелі з відповідними фактами іранських та індоарійських мов.

У заключній частині авторка торкається також просодичних аспектів проблеми, відзначаючи інтонаційне виділення подовжених історичних префіксів і пов'язуючи його з дією актуального саме для балтійських і слов'янських мов закону Вінтера. Наголошуючи на «продуктивності» явища, що стало предметом розвідки, в балто-слов'янському мовному ареалі, дослідниця відно-

сити його до аргументів на користь існування спільного балто-слов'янського періоду в історії досліджуваних мов.

Сербський лінгвіст А. Лома (Белград) у статті «Назва проса і проблема неповної сатемізації в балто-слов'янських мовах» (с. 223-234) порушує актуальне питання походження найменування цього виду зернових рослин у балто-слов'янському мовному континуумі, яке в багатьох етимологічних джерелах і досі визначається як «неясне».

Автор слушно зауважує, що відкриття в першій половині ХХ ст. нових індоєвропейських мов — тохарської і анатолійської — зумовило значний прогрес в етимологічних дослідженнях завдяки появі нових мовних фактів. Це дозволило переглянути етимології, які вважалися загальноприйнятими, а також з'ясувати деякі неясні етимології завдяки залученню нових лексичних паралелей із цих мов. Останнє, зокрема, стосується і назви проса в балтійських і слов'янських мовах — загальнослов'янського *proso* і прусського *prassan*.

Дослідник нагадує, що на тохарську словоформу *proksa* (жін. р., мн.) як на відповідник загальнослов'янського *proso* і прусського *prassan* уперше в 1999 р. вказав К. Т. Шмідт, не торкаючись при цьому питання про те, чи зберегли слов'янські або тохарська мови первинне значення слова і не розглядаючи фонетичних і морфологічних перетворень. Семантика слова визначалася ним як «зернові, зерно взагалі». Пізніше В'яч. Вс. Іванов зробив уточнення щодо фонетичних відповідностей між тохарською лексемою і слов'янським *proso*, вважаючи, що з огляду на *-ks-* у тохарській формі слов'янське *-s-* може відповідати лише групі **h* із палатальним **k* в індоєвропейській мові. Такий висновок російського вченого зробив непереконливими попередні спроби пояснити походження балто-слов'янського слова без урахування тохарської форми.

Свого часу А. Лома намагався тлумачити слов'янське *proso*, не звертаючись до тохарських паралелей, і представляв його як складне превербальне утворення (**pro-s(h)-om*), друга частина якого є нульовим ступенем кореня **seh*, «сіяти». Слово зіставлялося, зокрема, з *lat. prosatio* «сів, посів», *prosatus* «породжений», гот. *frosts* «дитина», рос. *просев* «посіви», звідки й виводилося його первинне значення. Таке трактування не було прийняте позитивно й заперечувалося в окремих працях і етимологічних словниках. У зв'язку з відкриттям тохарського слова дослідник повертається до проблеми з переконанням у тому, що саме форма **prohoma* відтепер слугувати відправною точкою в подальших спробах етимологізації сло-

в'янської лексеми, оскільки є спільною для трьох північних індоєвропейських мов, стосується ізоглоси кентум / сатем, презентує палатовелярний звук, а також позначає реалію, відому індоєвропейцям від прадавніх часів. А. Лома розглядає **pro-ho-* як складне утворення з переддієслівним компонентом, тобто знову застосовує свою попередню схему етимологізації слова, але змінює свої погляди щодо дієслівного елемента. Останній він порівнює з індоєвропейським коренем **kes-* «різати» з ініціальним палатальним, що представлений такими формами, як дінд. *'sas-* «різати, рубити, ламати, руйнувати», *śastrám* «ніж», лат. *castrare* «каструвати, обрізати дерева, збирати зернові, ампутувати», слов'янське *kosa* «коса», звідки *kositi* «косити, збирати врожай, руйнувати». Тому автор пропонує таке тлумачення тохарської лексеми: <<**pro-ks-om*, дінд. **jfeitom* “зерно, зернові, _____ що дозрівають, підходять до жнив (іє. **kes-* “різати, зрізати”) перед (**peo*) іншими сортами”, оскільки звичайне просо (*Panicum miiaceum*) зростає дуже швидко» (с. 223).

На присутності серед континуантів іє. **kes-* слов'янських лексем *kosa*, *kositi* наполягає, як зауважує автор, А. Мейє, виходячи із семантичних міркувань і пояснюючи ініціальний велярний в слові *kosa* відповідним законом дисиміляції. Отже, постає питання про рефлексі кентум-ізоглоси в слов'янських мовах, до яких, крім інших мовних фактів, належать наведені слов'янські форми.

Окрему увагу А. Лома приділяє сербському слову *proha*, частіше з випадінням *h*, тобто *pebja*, для якого первинним є значення «різновид проса», що й донині існує в діалектах. У загальноприйнятому вжитку слово означає «кукурудзяний хліб; кукурудза». Така семантична еволюція пояснюється тим, що в народній культурі просо було заміщене переважно кукурудзою, пшениця ж була розкішною. Автор звертає увагу на консонантизм сербського слова. Так, на його думку, якщо форми *proso* і *prassan* репрезентують очікуваний результат іє. **prohom* (сифлант *-s-* слов. *proso* зводиться до дінд. **h*), то природно вбачати в *-x-* серб. *proha* кентум-рефлекс того самого явища. Завдяки своєму непалатальному *k* сербська словоформа наближається також до дієслова (*pro-*)*kositi*. «Малоймовірно, — зазначає А. Лома, — що сербська форма *proha* може бути запозичена з однієї з мов кентум, скажімо, прототохарської, тим більше не можна цього сказати про *kosa* і *kositi*. Якщо мій аналіз тохарсько-балто-слов'янської назви проса є правильним, я схильний скоріше припустити, разом з Мейє, в *kositi* дистанційовану дисиміляцію. Ця

форма з депалаталізованим початковим приголосним могла свого часу вплинути, за аналогією, на складне слово з нульовим ступенем того самого кореня, що закономірно розвивався в **ргок?о*, й привести до депалаталізованого варіанта **prokso* > *prōkso*, і далі *доргоха*» (с. 232).

У зв'язку з аналізом тохарсько-балто-слов'янської лексеми дослідник торкається й інших важливих питань, серед яких такі:

1) чи є прус, *prassan* питомим балтійським словом чи запозиченням із слов'янських мов; 2) про первинне значення тохарської форми (автор робить висновок, що первинне значення «зернові, зерно» не характерне для *proksa*, з урахуванням того, що тохарська В мова мала для вираження цього поняття слово *šātre*; 3) про форми кентум у балтійських і слов'янських мовах (можуть бути пояснені як запозичення з мов групи кентум, як випадки дисиміляторної або позиційної депалаталізації, як діалектні відмінності у балто-слов'янських мовах); 4) про важливість реалії, назва якої досліджується, для матеріальної культури індоєвропейців різних часів і територій, що дозволяє авторові локалізувати досліджувану тохарсько-балто-слов'янську ізоглосу в просторі і часі й віднести її до періоду першого розселення індоєвропейських народів.

Стаття становить безперечний інтерес для широкого кола етимологів і компаративістів як з погляду походження *слов, proso* і прус, *prassan* у зв'язку з відкриттям нових мовних фактів і можливістю використання у відповідних компаративних дослідженнях лексичних паралелей з трьох груп індоєвропейських мов — балтійської, слов'янської і тохарської, так і в плані обговорення проблематики неповної сатемізації в балтійських і слов'янських мовах.

Метою розвідки Д. Петі (Париж) «Превербація і префіксація в балтійських мовах» (с. 235-271), яку сам автор називає балтійським доповненням до статті К. Ле Февр (див. вище), є встановлення причин морфологічних відмінностей між дієслівними (фр. *gréverbes*), іменними префіксами й прийменниками в балтійських мовах, що певною мірою спостерігаються також у мовах слов'янських, на відміну від інших індоєвропейських, зокрема грецької. Це питання розглядається переважно на фонетичному рівні — на матеріалі сучасної литовської мови та на основі давніх литовських текстів і діалектів. За такою ж схемою аналізуються відповідні факти латиської мови, а також матеріал історичних пам'яток пруської мови, взятий з Ельбінзького словника й катехізисів XVI ст. Наступну частину присвячено зіставленню аналізованих явищ із слов'янськими мовами, в (загально)бал-

тійському плані та в компаративному, тобто власне балто-слов'янському.

Окремий розділ становить експлікація констатованих фактів, а саме визначення походження формальних відмінностей між балтійськими та слов'янськими мовами, що дозволить дати відповідь на запитання про спільний балто-слов'янський прототип. Як гіпотези тут розглядаються скорочення й «легка» метатонія, а також подовження й «різка» метатонія, яким автор віддає перевагу, проводячи також паралель із германськими мовами. Відповідь на поставлені питання дослідник пов'язує з дією фонетичного закону, властивого литовській мові, а саме з подовженням коротких голосних у відкритому некінцевому складі.

Об'єктом дослідження в статті «То і таі як розділові маркери» (с. 273-279) Л. Савічкі (Срусалим) обрала функціонування двох лексем — п. *to* і лит. *tai* «це». Для чистоти експерименту було обрано тексти польською і литовською мовами, які, відповідно, перекладені литовською і польською, а також англійською мовою: оповідання польського письменника В. Домбровського і литовського письменника В. Креве-Міцкявічюса. Проаналізовано 27 випадків зживання названих лексем, які можна віднести до займенників і часток. Поданий матеріал свідчить про те, що їх використання набагато ширше. Авторка доводить, що там, де *to* і *tai* з погляду граматики не можуть бути віднесені до займенників, вони дуже часто використовуються як сигнали поділу і водночас як сигнали зв'язку для синтаксичних і текстових одиниць різних рівнів: зв'язку між темою і ремою, між позатекстуальною цілісністю і ремою або між реченнями, друге з яких становить вищий ступінь виділення.

В останній статті «Збірна форма й неозначеність у латиській і польській мовах» (с. 281-288) А. Менанто (Париж) розглядає спільні та відмінні способи вираження збірності і неозначеної кількості на матеріалі констрзгкцій з числівниками в латиській і польській мовах. Питання досліджується в динаміці, з охопленням часу від кінця XIX ст. до 60-х рр. XX ст. Автор намагається визначити тенденції щодо вираження названих категорій в обох мовах протягом окресленого періоду. Як фактичний матеріал зичений використовує фрагменти текстів з відомого літературного твору латиських письменників — братів Рейніса та Матіса Каудзітів «Часи землемірів» (1879). Стаття викличе інтерес у фахівців із зіставних досліджень латиської і польської мов, а також у широкого кола лінгвістів, які цікавляться способами вираження граматичних категорій в інших мовах.

Отже, рецензований збірник є свідченням незмінної актуальності питань балтослов'янської мовної єдності, він, без сумніву, стане в пригоді мовознавцям — балтистам і славістам, усім тим, хто цікавиться

питаннями порівняльно-історичного й типологічного мовознавства.

*Л. АШЦЕНКО, Н. БИХОВЕЦЬ,
Л. КАЛИНОВИЧ, В. ПОНОМАРЕНКО,
А. ТАРАНЕНКО*